

НАПРЯМ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-1>

СВОБОДА ЯК СМИСЛОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВА

Братасюк Марія Григорівна

*доктор філософських наук, професор
Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна*

Людина-особистість – це феномен, стверджують сучасні людино-знавці та правознавці, а тому право, що безліччю ниток пов'язане з людиною, теж феноменальне. Можливо, тому його так важко досліджувати. Право, як і людина, це – процес, незавершеність, розвиток; це – і матеріальне, і духовне; раціональне, і ірраціональне; це і воля, і почуттєва компонента, це – творчість, відкритість новаціям тощо, бо такою є людина. Перебуваючи у постійних змінах, у розвитку, право просвічується крізь цю плинність як усталене, повторюване. Це усталене, мабуть, і буде складати те сутнісне, визначальне, що робить право правом.

Коли людина каже «я маю право», це означає, що вона може самовизначатися, робити вільний вибір, який є життєво необхідним для кожного із нас. Суб'єкт права – це вільна особистість, що втілює принципи права в межах індивідуальної свободи, засобом здійснення індивідуальної свободи. Поза свободою права не буває, воно неможливе, закони можливі, але тоді вони не мають підстав вважатися правовими явищами.

Якщо в епоху античності та середньовіччя право, як правило, пов'язували зі справедливістю та розумністю, то в новоевропейську епоху, розробляючи сучасну концепцію прав людини, все більше мислителів наголошують на ідеї свободи як смислової характеристики права. Саме в цей період стверджується буржуазний ринковий спосіб життя, формується європейський атомізований індивід, що творитиме вже сучасне суспільство. Дж. Локк взагалі буде стверджувати у цей час, що у людини є три невід'ємні фундаментальні природні права: на життя, свободу і власність.

А. Шопенгауер, розвиваючи вчення про світову Волю, яка править світом, наголошує на ідеї, що право це і є втілення волі. Ідеалом людини у Ф. Ніцше виступає сильна, розвинена, впевнена в собі особистість, яка

прагне «волі до влади». Реалізована «воля до влади» або «воля до життя» – це і є, за Ніцше, право сильної людини, слабкі його позбавлені, вони безправні. Справді, воля особистості є субстанцією правовідносин, які є однією із форм буття права. Воля – це здатність людини до вибору мети, цілі, діяльності і внутрішніх зусиль, необхідних для досягнення цієї мети. Воля – специфічний акт, що не зводиться до свідомості, ідеальності як такої. Вона водночас і раціональна, і ірраціональна. Основним у вольовому акті є усвідомлення ціннісної характеристики мети дії, діяльнісного акту. Воля особливо значима тоді, коли людина опиняється в ситуації, в якій переживає не «я хочу», а «так треба», «я зобов'язаний».

Ідею волі як смислової риси права розвивали філософи права, акцентуючи на проблемі одухотвореної волі, поза якою право не можливе. «Непросвітлена духом воля», – писав на поч. XX ст. представник Київської філософської школи М. Бердяєв, – творить царство Кесаря, де зазнає утисків свобода, здійснюється насильницьке управління людьми, стверджуються тоталітаризм і авторитаризм, тобто панує світ рабства і несвободи. Індивід керується просто волею, особистість цього дозволити собі не повинна, бо особистість – це самоцінність і самоціль, і відношення особистості до особистості не може бути відношенням засобу до цілі: все, що принижує людину, принижує і Бога. На думку М. Бердяєва, є два шляхи виходу людини із замкнутої суб'єктивності: шлях об'єктивації, тобто вихід у суспільство з інституціями і нормами – це шлях втрати особистості, викидання людини у світ зла і рабства. Інший шлях – духовний, тобто реалізація особистісного у людині, шлях самовизначення, трансцендування, перехід до трансуб'єктивного – до екзистенціальної зустрічі з Богом, з іншою людиною, до екзистенціального спілкування. В об'єктивації людина перебуває під владою детермінації, в царстві безособистісного, в трансцендуванні людина перебуває в царстві свободи, – писав він [1]. У М. Бердяєва негативне ставлення до держави, її інституцій та законів, бо такою була тогочасна імперська російська дійсність. Проте держава може бути і дружною щодо людини, простором реальної свободи, де людина сприймається найвищою цінністю. І такою є правова держава. Звісно, для цього потрібні зусилля всього народу, його одухотворена, «просвітлена воля»

Право – це плід окультуреного дерева. Воно можливе лише в середовищі духовних людей, тобто, особистостей у Бердяєвському розумінні. І держава, і закон – це продукти неодухотвореної волі, це засоби несвободи. Право можливе лише як втілення волі, що є духовною силою. Ці міркування філософа дають нам ключ до розуміння права як духовно-культурного феномена, що твориться не просто людьми як суспільними істотами, а духовними людьми, людьми духовно зрілими, окультуреними. Лише дозрівши до певного рівня, ставши на шлях культури і духовності,

людство стає на шлях творення права як форми буття свободи, втілення принципів справедливості, рівності, добра, загального блага, гуманізму тощо.

«Непросвітлена духом воля» (М. Бердяєв), така як, наприклад, неправова держава, може створити лише позірність свободи. Історія СРСР може це засвідчити. Цю ідею можна протранслювати і на окремішню людину – Гітлер, Сталін, Путін, володіючи «непросвітленою духом волею», стали рабами її. Всілякий злочинець, в кінцевому підсумку, стає заручником волі як необмеженої свободи як нерозумного, ірраціонального, бездуховного начала.

Право, маючи витoki в людині, є духовним феноменом, що утримує в собі духовну сутність. «Підгрунття права, – писав Гегель, – це загалом духовне, а його найближче місце й висхідна точка – це воля, яка вільна; тим то її субстанцію й визначення становить свобода; система права – це царство здійсненої свободи, світ Духа, породжений ним самим» [2, с. 24]. Воля без свободи – це порожнє місце, так само, як і свобода дійсна лише як воля, як суб'єкт, – наголошував мислитель. Для Гегеля воля є особливим мисленням, що трансформує себе в буття як прагнення надати собі буття. Кожна людина – це «я», що прямує від розмитої невизначеності до розрізнення, відмінності, визначеності стосовно всього іншого. Суб'єктивна воля – це повернена до загальності одиничність, особливість самовизначення «я». Кожна людина це і є одиничність, самовизначеність, що водночас залишається в своїй тотожності з собою й у загальності. Свобода полягає в тому, щоб хотіти, прагнути визначення, але в цій визначеності бути в собі й знову повертатися в загальне.

Людина стає тим, чим вона себе зробить, отже, спочатку вона є проєкт, який переживається суб'єктивно (Ж-П. Сартр). Живучи власним життям, людина сама себе вибирає, а вибираючи – творить загальне, загальнолюдське. Але при умові, що вона є духовно-культурною істотою. Виходячи за межі самої себе і «уловлюючи» у зв'язку з цим певні об'єкти, людина перебуває весь час у центрі цього виходу поза себе. Отже, людина перебуває у ситуації самотворення, самоздійснення. Її буття взагалі – це «буття вільної волі», а в цьому, – писав Гегель, – «якраз і полягає право. Отже, право це взагалі свобода у формі ідеї» [2, с. 43], що реалізується в людському бутті.

Прагнучи свободи, людина пересвідчується, що її свобода повністю залежить від свободи інших людей, і що свобода інших залежить від її свободи. В зв'язку із цим, слушно буде зацентрувати на проблемі сваволі як нерозумної волі. Людина – істота суперечлива: з одного боку, вона схильна до прояву розумної волі, а з іншого, вона в такій же мірі схильна до прояву ірраціональної, грубої волі, необмеженої нічим. «Маючи можливість визначити себе в тому чи іншому напрямі, тобто, маючи

можливість вибору, – писав Гегель, – я володію сваволею, яку, звичайно, називають свободою. (...) Звичайна людина вважає себе вільною, якщо їй дозволено діяти свавільно, тимчасом як саме в сваволі криється причина несвободи» [2, с. 38]. Отже, *свобода – це не просто вільний вибір в будь-якому напрямку, а розумний вибір, моральний вибір, який здійснюється людиною як культурною істотою, здійснений на засадах рівної міри справедливості, добра, істини, спільного блага тощо*. Людина як дух – вільна істота, наголошував Гегель, – яка за своїм призначенням не повинна допускати, щоб її визначали природні імпульси. Воля – це потяги, схильності різного плану, в т. ч. і природного, але людська думка «має владу над природною силою потягу, оскільки вона вже не задовольниться миттєвим щастям, а вимагає його повноти» [2, с. 38]. Людська одухотворена воля є передумовою свободи. Людська свобода не може бути безмежною, вона має бути розумною, моральною, тобто обмеженою в ім'я загального блага. Науковці підкреслюють, що свобода не приходить до людей оголеною, такою нам вона лише видається, а насправді свобода приходить в світ і стверджується в ньому в невидимому, але міцному одязі права. Це, звичайно, нудна матерія: правопорядок, дозволи і заборони, правопорушення, відповідальність і т. п. Але такою є дійсність свободи.

Право як форма буття і вираження свободи не є статикою, це безконечний процес розгортання і ствердження свободи як його сутнісної властивості. Право як форма буття людських стосунків, впорядкована свобода, правове життя протистоїть хаотичному, неправовому життю людей, таким стосункам, де свобода неупорядкована, тобто існує без міри і масштабу, є безмежною, а, отже, свавіллям. Окультурене суспільство не може дозволяти своїм громадянам користуватися необмеженою свободою, тобто вести свавільно-нерозумний спосіб життя.

Сучасна Україна стверджує демократичні засади життя. Глибинне правове реформування є нині життєвою необхідністю. Воно має охопити всі складові правової реальності: ідеологічно-світоглядну складову, нормативно-знакову, правову практику, діяльність. Якісь часткові зміни в правовій сфері відбулися. Вони звелися в основному до змін законодавчих та інституційних. Пересічні українці нічого істотного в результаті в правовому житті не відчули. Правова реформа – це проблема, що стосується не лише законодавця чи суддів, прокурорів та поліції. Це проблема, що стосується кожного українця. Право в країні буде процвітати тоді, коли громадяни забудуть про життя «по-поняттям», відмовляться від необмеженої нерозумної свободи. Право можливе лише там, де здійснюється «одухотворена воля» (М. Бердяєв), де духовність пронизує індивідуальну свободу кожного або хоча б переважної більшості. Навчитися жити вільно, сприймаючи іншого рівноцінним собі, – це, мабуть, найважче у праві, але альтернативи цьому немає. Принцип

визнання – це один із стрижневих принципів правової держави. Поза ним вона не відбудеться.

Література:

1. Бердяєв // Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 1 : А – Г. С. 222. ISBN 966-7492-00-X.
2. Гегель. Філософія права. Київ. 2000. Юніверс. 364 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-2>

ОБОВ'ЯЗОК ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ, ЇХ ПОСАДОВИХ ОСІБ ДІЯТИ ЛИШЕ НА ПІДСТАВІ, В МЕЖАХ ПОВНОВАЖЕНЬ ТА У СПОСІБ, ЩО ПЕРЕДБАЧЕНІ КОНСТИТУЦІЄЮ ТА ЗАКОНАМИ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ АКТУАЛЬНОЇ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ)

Винарчик Олег Павлович

*кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри права
факультету громадського розвитку та здоров'я
Львівського національного університету ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С. З. Гжицького,
помічник судді
Львівського апеляційного суду
м. Львів, Україна*

Приймаючи Конституцію – Основний Закон України, Верховна Рада України підтвердила європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України (Абзац п'ятий преамбули із змінами, внесеними згідно із Законом № 2680-VIII від 07.02.2019) [1].

Гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору є Президент України (ч. 2 ст. 102 Конституції України).

Європейська та євроатлантична інтеграція вимагає якісних змін у сучасній зовнішньо- і внутрішньополітичній ситуації України, важливим